

МІФИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО РОМАНТИЗМУ, АБО Ж ФАТУМ ШЕВЧЕНКА, МІЦКЕВИЧА, ПУШКІНА

Нахлік Е. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. НАН України. Львів. відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Л., 2003. – 568 с.

Епоха інтенсивної глобалізації породила багато суперечливих явищ, й одне з них – тотальне здрібніння книжкового формату. Ми повинні встигнути зробити стільки, що на читання фоліантів банально бракує часу. Заникає саме поняття “тексту”, часто-густо замінюючись поняттям “інформація”. І, що найпарадоксальніше, її цінність полягає у двох моментах – як швидко її можна здобути і як, завдяки цій інформації, якомога якісніше обійти конкурента. Грубих романів уже ніхто не читає – обсяг понад сто сторінок вважається некоректним зловживанням часу читача. З поезії дедалі більшої популярності набуває короткий верлібр, що ж до великих наукових досліджень – сучасний читач здебільшого цілком задовольняється авторськими есе. Відтак дрібніють і художні, й наукові тексти. Правда, коли для перших це ще не так трагічно, бо ж талановитий письменник може створити шедевр і на трьох сторінках, для наукових текстів ситуація значно гірша.

Зрештою, йдеться не про стиль. Наукове есе знімає відповідальність автора перед читачем, адже тут кожен має право висловлювати свою думку чи власну інтерпретацію певних наукових явищ, незалежно від того, наскільки ці твердження близькі чи далекі від істини. Хоча задля справедливості слід зазначити, що існують науковці-автори, які завдяки гарному сплаву мистецького таланту та дослідницької серйозності радують нас хорошими й якісними есе, що їх можна використовувати й в інших наукових дослідженнях. Але це, радше, поодинокі випадки.

¹ Редакція “СіЧ” вже вдруге звертається до рецензування цієї небуденної монографії – див.: Яковенко С. Компаративістика forever // СіЧ. – 2004. – №9. – С. 73–75. – Ред.

І це вже проблема не тільки середньостатистичного читача, а й самих науковців, які також, часто аналогічно зважаючи на брак часу й об’єм необхідної інформації, надають перевагу дослідженням меншого обсягу, а то й самим лише енциклопедіям та словникам. Моє індивідуальне невелике опитування науковців-гуманітаріїв виявило, що більшість із них (приблизно 90%) в обов’язковому порядку купують довідкову літературу, на другому місці стоять фундаментальні праці загального характеру та праці авторів, які вважаються “стовпами” гуманітарної науки, й лише в останню чергу, й то досить рідко, купуються окремі дослідження окремих наукових проблем, скажімо, цікавих, але не фундаментальних авторів, і то, бажано, невеликого обсягу.

А що ж робити тим дослідникам, які зважилися написати дослідження не лише великого обсягу (близько 600 сторінок), а й нефундаментального чи довідкового змісту? На яку аудиторію розрахована така праця? І взагалі, чи стоїть таке питання перед дослідником, який пристрасно й самовіддано (а в даному випадку це слово дуже доречне) віддається своїй темі?

Книжка Євгена Нахліка “Доля–Los–Судьба: Шевченко і польські та російські романтики”¹ довгий час лежала на моєму столі, відлякуючи помітним обсягом та самою темою дослідження, адже головними постатями цієї праці стали Тарас Шевченко, Олександр Пушкін та Адам Міцкевич (хоча там присутні й Лермонтов, Словацький, Красінський і ще кілька знакових для кожної з трьох культур постатей). Що, ви-

давалося, ще можна сказати про цих людей, цих символів (грубо кажучи) національних культур, коли створені вже цілі інституції, які займаються саме цими постаннями, коли писано й переписано, захищено й перезахищено тощо, тощо... Однак такі наважилися підійти впритул до цієї праці, і вже з перших сторінок стало зрозуміло, що книжка значно відрізняється від того звичного й традиційного, що підсвідомо сподівалася прочитати.

Як правило, текстуальну цінність книжки оцінюєш уже зі вступу й висновків. Спрацювало це правило й цього разу. Більше того, у вступі я знайшла для себе низку цікавих положень, що змусили розгорнути й уважно перечитати наступні сторінки цього дослідження. Передусім автор стверджує: "У монографії я не дотримуюсь послідовно жодної моделі модної літературознавчої теорії та методології, а лише використовую їхні певні здобутки (підходи, засоби, поняття, терміни тощо), які надаються до виконання поставленого в роботі завдання" (с. 9). Особисто для мене такий підхід досить привабливий і продуктивний. По-перше, автор таким чином уникає доволі поширеної на сьогодні тенденції (принаймні в літературознавстві), як "притягування за вуха" письменників та текстів під певні методології чи теорії, що, звісно, мають свої чіткі межі. Як на мене, використання одного методу чи однієї теорії часто звужує бачення певної проблеми, робить її тенденційною, інколи й спрощує. З другого боку, намагання проаналізувати якесь явище з точки зору кількох методологій, використовуючи їх за необхідності (як це декларує автор), а не йдучи в них "на поводу", часто дає змогу вийти на нові горизонти розуміння певної проблеми, письменника чи тексту. Не слід боятися, що таке довільне використання методологій може призвести до хаосу й конфлікту інтерпретацій у дослідженні. Як показує досвід, методології часто доповнюють одна одну, творячи певні методологічні системи. Основним є, як правило, підхід, а вже він і визначає ту методологічну систему, якою буде користуватися дослідник.

Монографія Євгена Нахліка пропонує передусім міфологічний підхід до аналізу феномену долі видатних письменників, використовуючи при цьому такі методи, як психоаналіз З. Фрейда, теорію архетипів

К.-Г. Юнга, теорію міфів Н. Фрая, теорію тексту Ю. Лотмана, а також частково теорію інтертекстуальності Р. Барта та Ю. Крістевой. Як бачимо з цього переліку, методів не так уже й багато й об'єднані вони одним міфологічним полем, тобто розгортаються в руслі міфологічного аналізу життя й текстів поетів.

Наступний цікавий момент, задекларований у вступі, звучить так: "... у пропонованій монографії особистість і творча індивідуальність письменника — на чільному місці як активна креативна сила, що породжує текст, надає йому неповторності й містить ключ до її розгадки. Своєю чергою, твір — це незамінне джерело для розуміння особистості митця. Таким чином, текст пояснюється через автора, автор — через створений ним текст. При цьому в центрі дослідницької уваги — письменники як особистості й творчі індивідуальності" (с. 9-10). І це також доречно. За численними "канонами" й "іконами" (за визначенням Марка Павлишина) у нас відсутнє цілісне живе й органічне бачення не лише окремої творчої постаті, але й її характеру, того, з чого береться так пошукувана нами харизма класиків. Саме в цій праці Є. Нахлік шукає розгадку суті цієї харизми. Водночас, показуючи митців у всеможливих духовних, психологічних чи соціальних виявах, він наближує нас не лише до людини-митця, а й до тієї культури, витвором якої була певна особистість і в яку вона органічно вкорінена. Коротко кажучи, банальна й грубо вихолощена зі змісту фраза на кшталт "Шевченко — культурне обличчя нації" в системі авторського аналізу набирає свого логічного й зрозумілого звучання. Безумовно, в такому підході може існувати багато суб'єктивного, але в даному випадкові, враховуючи величезний опрацьований дослідником матеріал, можемо говорити про право на індивідуальну авторську інтерпретацію зі скрупульозним врахуванням реальних факторів.

Шукаючи спільне поле для дослідження, в якому могли б повноправно аналізуватися всі три вищезгадані постаті, автор із цілком зрозумілих міркувань обирає імперський дискурс, який так чи так впливав і визначав долі всіх трьох — Шевченка, Пушкіна, Міцкевича. Цей, здавалося б, простий на перший погляд принцип автор інтерпретує в досить цікавий спосіб цілком у

дусі естетики романтизму, якою пройнята вся монографія. Завдання російського, українського й польського народів у реляціях із Російською імперією були кардинально відмінними й за суттю й за формою, отже, існує три моделі долі митця в тодішніх умовах. Протягом усього дослідження автор планомірно проводить тезу, що доля письменників була саме такою, якої вимагала політична й духовна ситуація певної нації. Це твердження роз'яснює нагадує концепцію античного фатуму, коли не герой обирає, а його самого обирає фатум, прирікаючи на певну місію.

Важко сказати, чи ця думка була означальною для роботи, чи навпаки — з'явилася як наслідок тотального заангажування дослідника в дух європейського романтизму. Якщо так, то стає зрозумілим і вибір саме міфологічного підходу. Особисто я вперше стикаюся з дослідженням, коли реальна історія аналізується як міф, хоча ще Ріхард Вагнер запропонував долучати міфологічне минуле до реального історичного дискурсу. В авторському розумінні, аналізовані ним письменники виступають передусім як певні міфічні герої, що, згідно зі схемою мономіфу Дж. Кемпбела (яку використовує дослідник), одного дня пізнають своє призначення й повинні пройти чимало випробувань, щоб досягнути, а можна сказати — дорівнятися, до свого фатуму. Тобто, це герої з характерними саме для міфу топосами й дискурсами долі. І це, мабуть, найбільше досягнення й оригінальність праці — адже Шевченко, Міцкевич і Пушкін існують у духовному просторі своїх націй не як реальні люди, а саме як міфічні герої, словнені нелюдської харизми. Дослідник намагається дати відповідь, як із реальної площини вони перейшли у площину міфу й чому понині вперто протистоять будь-якій десакаралізації. Також слід зазначити, що ця праця не ставить собі за мету розвінчати міф, вона передусім намагається пояснити його природу.

Отже, підсумуємо, як же інтерпретовані автором головні постаті цієї монографії. Детально аналізуючи тогочасну політичну ситуацію Польщі й паралельно з нею тексти Адама Міцкевича, дослідник пропонує модель Месії. І це в жодному разі не є поширеним популізмом, адже для кого-кого, але для польського романтизму біблійна містика й сам ранньохристиянський місти-

цизм були чи не найорганічнішими. Зрештою, важко не погодитися, що більшість ідеологів польської культури мали очевидну схильність до певного типу месіанізму, як, наприклад, віра в те, що відродження справжньої християнської Європи почнеться саме з Польщі. Адам Міцкевич, один із найрелігійніших поетів свого часу, ідеально підходив саме під таку схему міфу, закликаючи до збройного визволення Польщі з-під імперського гніту ціною високої самопожертви справжніх патріотів й водночас сповідуючи моральне очищення світу в дусі вивіщення християнських цінностей. Тому саме його духовний простір виявився найбільш відповідним тодішньому духовному просторові польської нації. Тобто можна погодитися з Є. Нахлікком, що Міцкевич справді запропонував ту модель духовного національного героя, яку на той час вимагало громадське посліпство.

Зовсім інша схема в Олександра Пушкіна. Знову ж таки уважно вивчаючи й зіставляючи матеріали життя й творчості російського письменника, дослідник доходить висновку, що найбільш адекватною тут є міфічна постать пророка.

Це не випадково, адже відомо, що й сам Пушкін надзвичайно захоплювався біблійною історією Мойсея — спершу вигнанця з рідного дому, а згодом — великого пророка, який веде свій народ з одного царства до царства іншого. Але *царства* — слід додати. Адже аристократ Пушкін, на відміну від Міцкевича й Шевченка, не прагнув падіння імперії, яка передусім звеличувала його народ. Він лише прагнув змінити її форму, поєднати одвічну мрію про "доброго царя, що забезпечує своєму народові мир, процвітання й справедливість", із "великоросійською могутністю". Зрозуміло, що таке поєднання було можливим лише в дусі романтизму. Але саме воно збіглося з прагненням тодішнього загальноімперського мислення навіть на національному рівні.

Для Тараса Шевченка, та й тодішньої ситуації України, ні месія, ні пророк не були настільки актуальними, як постать бунтівника Прометея. Поему "Кавказ" недаремно вважають програмною для самого поета. І це, знову ж таки, не банальне вирішення проблеми. Коли Міцкевич бачив у лоні вільної Польщі невільну Україну, а Пушкін бачив в оновленій імперії онов-

лену Малоросію, то Шевченко прагнув більшого — на зразок Прометея змінити весь світоустрій. “Неособливо віруючий” Шевченко надав перевагу “неособливо відданому” Зевсові Прометею. Проте з часом у того ж Шевченка відбувся певний перехід — від бунтівника до старозавітного пророка. Коли було “програно всі битви” (маю на увазі крах “Кирило-Мефодіївського товариства”, заслання, невдалість особистого життя), поетові лишилося тільки слово пророцтва. Паралельно з життєвим крахом Шевченка посилюється й гніт царського режиму в Україні, відповідно пророче слово, яке обіцяло спасіння в майбутньому (напр., “І мертвим, і живим, і ненародженим... дружнєє посланіє”), знаходить своє місце в міфологічному просторі національної свідомості того часу.

Таким чином усі три письменники переходили в національний міф, стаючи певними культурними символами. Автор наводить масу текстів, цитат — як із приватних документів, так і з наукових досліджень інших вчених, аргументуючи ті чи ті ходи в еволюції трьох національних міфів. Поза тим він пропонує не лише схеми міфів. Дослідника цікавить й інший аспект, аксіологічний, тобто, як саме в системі духовних координат кожного з героїв функціонують певні онтологічні цінності, приміром їхнє ставлення до смерті, реляції “людське — божественне”, проблема зла, філософія

трагізму, волюнтаризму, гедонізму, віталізму, аскетизму тощо. Важко перерахувати весь той комплекс світоглядних і текстуальних проблем, які намагається проаналізувати автор, щоб максимально наблизити нас до свого бачення феномену долі обраних ним культурних постатей. До речі, на тлі цього аналізу, де сама проблема поставлена цілком у романтичному дусі, зовсім у новому світлі постає й східноєвропейський романтизм — так багато в автора нетрадиційних поглядів на, здавалося б, усталені речі. Звичайно, з ними можна і варто полемізувати, можна навіть кардинально не погоджуватися, але слід це, мабуть, зробити лише тоді, коли праця буде дочитана до останньої сторінки, бо значний пласт аргументів і реальних фактів таки змушує замислитися над багатьма положеннями, які досі могли й не викликати сумнівів.

І наостанок спробую дати відповідь на питання: а як щодо читача такого великого обсягу? Безумовно, він буде, але не це важливо. Завжди вірила, що існують книжки, які мають чітко визначену долю. Вони пишуться не для когось чи для чогось — вони просто не можуть бути ненаписаними. І часто ці книжки довго чекають на свого власного читача, але знаю, що одного дня вони обов'язково стануть для когось одкровенням...

Леся Демська-Будзюляк

ЧИ МОЖНА ПОБАЧИТИ СПРОБИ ЗМІНИ ДО СВОБОДИ

Roman Honet, Mariusz Czyżowski. Antologia nowej poezji polskiej. 1990–2000 (wydanie rozszerzone). — Zielona sowa; Kraków 2004. — 426 s.

Поки я отримав цю книжку, вона встигла тричі вийти в світ. Безсумнівний успіх цієї Антології дуже простий: вона містить понад 110 авторів поетичних творів. Укладачі Хонет і Чижовський виконали надзвичайно колітку роботу — зібрали поетів не зважаючи на їхні регалії, тусівки, “розкрученість” тощо. Зібрали просто в абетковому порядку. Я сумніваюсь, що в Україні могла б з'явитися подібна антологія. На превеликий жаль, маємо лише поодинокі чітко кланові псевдоантології (напр.,

“Смолоскипівські” чи з середовища “Критики” тощо). Цього, до великої честі, вдалось майже уникнути укладачам польського зібрання молоді поezії. Тому її успіх — безсумнівний. А найважливіше, що завдяки такому широкому зрізу маємо більшменш справді реальну картину сучасної поezії в Польщі. Навіть у нас дехто з укладачів, лінуючись вишукувати й вибирати зі збірок авторів, користується виключно цим виданням і обсягом запропонованих текстів (напр., М. Кіяновська).